

המקדש בהנאה - בבאור שיטת הרמב"ם הרב יחזקאל שטרן - ר"מ בישיבה

פתיחה |||

- א. המקדש בהנאת מלוה
- ב. קידושין באדם חשוב
- ג. חשיבות ההנאה
- ד. כי יקח בהנאה

פתיחה

בגמרא בקידושין דף ו ע"ב ודף ז ע"א מצינו שני מקרים מפורשים שבהם מדובר על קידושין בהנאה: המקדש בהנאת מלוה וקידושין באדם חשוב. יש לבאר מהי אותה הנאה שמתקדשת בה וכיצד מתקדשת בהנאה זו. יתר על כן, גם במקרה של קידושין מדין ערב וקידושין מדין עבד כנעני, הרמב"ם הוסיף וביאר שהקידושין הינם בהנאה, ויש לבאר את דעתו: מה ראה לנכון להוסיף ביאור זה כאשר על פניו בפשט הסוגיות אין הכרח להוסיף את גורם ההנאה במקרים אלו. בדברים הבאים נבקש לעמוד על תפקיד ההנאה בקידושין בשיטת הרמב"ם. לא נבאר כאן את כל מהלך הסוגיות וכיצד פועלים הקידושין אלא נתמקד בביאור שיטתו של הרמב"ם את תפקיד ההנאה בקידושין. במשנה הראשונה במסכת למדנו: "האשה נקנית בשלוש דרכים בכסף בשטר ובביאה" הרי שמעשה הקידושין הוא מעשה קניין הנעשה באחת משלוש הדרכים המוזכרות במשנה. וקניין כסף הקונה באשה נלמד בגזרה שווה של קיחה-קיחה משדה עפרון: שקידושין נאמר "כי יקח איש אשה" ובקניין שדה עפרון על ידי אברהם נאמר "כסף השדה קח ממני". הרי שכסף הקונה בשדה בכוחו לפעול אף מעשה קידושין. בלשון הפסוק כי יקח מודגש גם שמעשה הקניין צריך להיעשות על ידי האיש ולא על ידי האשה: לא נאמר כי תקח ואף לא כי תלקח אלא כי יקח. אף יותר מזה למדנו בגמרא בדף ה ע"ב שגם האמירה צריכה להיות דווקא של האיש ולא של האישה. בעקבות הקדמה זו יש מקום להתבונן בביאור סוגיית המקדש בהנאת מלוה וסוגיית קידושין באדם חשוב.

א. המקדש בהנאת מלוה

בדף ו' ע"ב מציינו: "אמר אביי המקדש במלוה אינה מקודשת בהנאת מלוה מקודשת וכו' הנאת מלוה היכי דמי וכו' דארוח לה זימנא".

פירושו של דבר שבהנאה זו שנהנית מכך שבמקום לגבות ממנה את החוב ביום הפירעון הוא מאריך לה את זמן ההלוואה, בזה הוא מקדשה. הראשונים נחלקו בביאור הדין וכיצד מתבצעים קידושין אלו. שיטת הריטב"א כפי שמופיעה בכל הסוגיות היא שכל הנאה שנותן לה ניתן "לתרגמה" לממון, שהרי הנאה הינה שוות ערך מצד עצמה וממילא יש כאן קדושי כסף ובזה מקדשה. דעת רש"י הינה שניתן לקדש בהנאה רק כאשר ניתן לתת להנאה זו תרגום ממוני ממשי במציאות וכדבריו (ד"ה לא צריכא): "אמר לה התקדשי בהנאה זו שאת היית נותנת פרוטה לאדם שיפייסני על כך או ל". נמצא אפוא שבין לדעת הריטב"א ובין לדעת רש"י יש להסכמתו להאריך את זמן הפירעון ערך ממוני, אותו "ערך" מועבר ממנו אליה ובזה הוא מקדשה ככל קידושי כסף. בפשטות נראה שדין זה יהיה תקף אף בכל דיני ממונות ונוכל להגדיר הארכה כזו ככסף הפועל קניין גם בהקשרים אחרים.

לעומת רש"י והריטב"א, הרמב"ם אינו מפרש שמדובר בהארכת זמן הפירעון אלא מראש בעת מתן ההלוואה, בנתינת זמן הלוואה ארוך יותר. כפי שמובא בדבריו בפרק ה הלכה טו: "המקדש בהנאת מלוה הרי זו מקודשת כיצד כגון שהלוה אותה עתה מאתים וזו ואמר לה הרי את מקודשת בהנאת זמן שארויח לך במלוה זו שתהיה בידך כך וכך יום ואיני תובעה ממך עד זמן פלוני" הרי שמדובר שביום ההלוואה מוסיף לה זמן לפירעון יותר על מה שביקשה היא בתחילה. וצריך באור מדוע לא ביאר הרמב"ם כדברי רש"י והריטב"א שדבריהם נראים מכוונים יותר בפשט הגמרא. אי אפשר לתרץ ולומר שלדעת הרמב"ם, להרווחת הזמן ביום הפירעון אין ערך ממוני שכן בהלכות מלוה פרק ו הלכה ג משמע שלהתחייבות ממונית תמורת הארכת הזמן יש תוקף שכן כתב: "הורו רבותי שהמלוה את חברו ולאחר זמן תבע חובו ואמר לו הלוה דור בחצרי עד שאחזיר לך חובך הרי זה אבק ריבית וכו' " זאת אומרת שהתחייבותו תופסת אלא שאסורה מדין אבק ריבית (כשם שקידושין בהנאת מלוה אסורים מדין אבק ריבית). אם כן ברור הדבר שיש ערך ותוקף ממוני להארכת זמן ויש לבאר אפוא מדוע נזקק הרמב"ם לביאור שונה בפשט הגמרא.

ב. קידושין באדם חשוב

בגמרא בדף ז' ע"א מובא: "בעי רבא הילך מנה ואקדש אני לך מהו וכו' הכא באדם חשוב עסקינן דבהיא הנאה דקא מקבל מתנה מינה גמרה ומקניא נפשה". לגבי 'אדם חשוב' ביאר רש"י: "שאינו רגיל לקבל מתנות" וממילא כשהסכים לקבל מתנה מידיה הרי שקבלה ממנו הנאה ובזה מקדשה. אף פה ביארו הריטב"א ורש"י לשיטתם: לדעת הריטב"א כיון שיש לה הנאה בקבלתו הרי שניתן "לתרגם" הנאה זו לערך ממוני ובזה מקדשה; אף רש"י לשיטתו ביאר "שתרצה זאת לתת פרוטה לאדם שיפייסנו לזה לקבל הימנה מתנה" הרי שכאשר יש להנאה תרגום ממוני ממשי שניתן לתת לה ביטוי במציאות יכולה להתקדש בה.

הפוסקים דנו מיהו הראוי להיקרא אדם חשוב והכריעו שאין הדבר תלוי במדד ציבורי כללי אלא כל שבעיניה חשוב הוא ויש לה הנאה בקבלתו מתנתה די בכך (עיין

ברא"ש בסוף סימן א שכתב: "וצריך חקירת חכם מי נקרא אדם שאינו חשוב" הרי שכל אחד יש בו כדי להיקרא אדם חשוב ונראה לבאר זאת בכך שהדבר תלוי בה ועיין שם בקרבן נתנאל ס"ק ע).
אף ברמב"ם בהלכות אשות פרק ה הלכה כב הביא דין זה שמקדשה בהנאה.

אלא שבדין זה יש להתבונן. בדף ה ע"כ בדין האמירה, מבואר שדווקא ב'נתן הוא ואמר הוא' הוי קידושין אבל 'נתן הוא ואמרה היא' הוי ספק קידושין עיי"ש. המקרה של 'נתנה היא ואמר הוא' לא הוזכר שם בגמרא והראשונים נחלקו לגביו. בתוס' ד"ה 'הא' כתב "דלא פסיקא ליה דפעמים מקודשת באדם חשוב". הרי שבמקרה זה של 'נתנה היא ואמר הוא' יש להתבונן היטב בנסיבות המקרה ולראות האם אדם חשוב הוא והוי קידושין אם לאו. לעומת זאת ברמב"ם בפרק ג הלכה ב כתב: "אם נתנה היא לו ואמר הוא אינה מקודשת" ונתקשו רבים בדבריו מדוע לא פסק דהוי ספק קידושין שמא חשוב הוא וקידושיו בזה האופן קידושין הם וכמו שכתבו התוס'.

באבנ"מ (סימן כס"ק"ט) כתב לבאר שיטת הרמב"ם על פי דברי הרשב"א בסוגיה - שבאדם חשוב דווקא כשאומר שמקדשה בהנאה הבאה לה מקבלתו מתנתה הוי קידושין, אבל אם אומר לה שמקדשה במנה זה שנתנה לו אינם קידושין ובהלכה זו עסק הרמב"ם בדין הבסיסי של קידושי כסף שהאיש הוא הנותן כסף לאשה ומקדשה ושולל הוא את האפשרות שהיא תקדשו בכסף ורק בהמשך כשעסק בקידושי הנאה הזכיר הלכה זו של אדם חשוב. הדברים צריכים ביאור: מדוע ישנו צורך שידגיש את עניין ההנאה דווקא גם כשלא שהדגיש זאת באה הנאה לידה (בכך שקיבל את מתנתה) ומדוע שלא תתקדש בכך? מאידך, יש לבאר גם את שיטות הראשונים החלוקים עליו וסוברים שכן תפסו הקידושין ולהסביר מהו יסוד מחלוקתם.

ג. חשיבות ההנאה

המתבונן בדברי הרמב"ם בסוגיות אלו אינו יכול להתעלם מהחשיבות שנותן הרמב"ם להנאה במעשה הקידושין:

א. בדין המקדש במלווה כתב הרמב"ם (פרק ה הלכה ג): "המקדש במלווה... אינה מקודשת... מפני שהמלווה להוצאה ניתנה ואין כאן דבר קיים ליהנות בו מעתה שכבר הוציאה אותו דינר ועברה הנאתו". משמע מדבריו, שהבעייה אינה בכח הקניה במלווה אלא בחסרון ההנאה בשלב זה שבא לקדשה. דבר זה מוכח מדבריו בהלכות מכירה (פרק ז הלכה ד): "מי שהיה לו חוב אצל חבירו ואמר לו מכור לי חבית של יין בחוב שיש לי אצלך ורצה המוכר הרי זה כמי שנתן הדמים עתה וכל החוזר בו מקבל מי שפרע לפיכך אם מכר לו קרקע בחובו אין אחד מהם יכול לחזור בו אע"פ שאין מעות המלווה מצויות בשעת הממכר" - הרי שמפורש בדבריו שיש כח קניה לקניין במלווה ובכל אופן אין זה מועיל במעשה הקידושין הואיל ואין הנאה בעת הקידושין.

ב. בדין המקדש במתנה על מנת להחזיר כותב הרמב"ם (פרק ה הלכה כד): "הרי את מקודשת לי בדינר זה על מנת שתחזיריהו לי אינה מקודשת... ואם החזירתו הרי לא נהנית ולא הגיע לידה כלום". גם פה מודגש שהחיסרון בקידושין הינו שלא נהנית.

ג. בדין קידושין מדין ערב כתב הרמב"ם (בפרק ה הלכה כא): "האשה שאמרה תן דינר לפלוני מתנה ואתקדש אני לך, ונתן ואמר לה הרי את מקודשת לי בהנאת

מתנה זו שנתתי על פיך, הרי זו מקודשת אע"פ שלא הגיע לה כלום, הרי נהנית ברצונה שנעשה ונהנה פלוני בגללה". גם כאן מודגש עניין ההנאה שבה דווקא מתקדשת. הדבר מודגש עוד יותר בכך שבהלכות מכירה (פרק א הלכה ו) כתב הרמב"ם: "האומר לחברו תן מנה לפלוני ויקנה ביתי לך כיון שנתן קנה הבית מדין ערב" ומבואר שהקניין חל מדין ערב גם בלא ההנאה אלא בעצם ההתחייבות. על אף זאת, בהלכות קידושין ראה הרמב"ם לנכון להדגיש שהקידושין אינם חלים בהתחייבות מדין ערב אלא בהנאה שמגיעה לידיה.

ד. אף בקידושין מדין עבד כנעני מדגיש הרמב"ם את ענין ההנאה וכותב (פרק ה הלכה כא): "וכן אם אמרה לו תן דינר לפלוני מתנה ואתקדש לו ונתן לו וקידשה אותו פלוני ואמר לה הרי את מקודשת לי בהנאת מתנה זו שקיבלתי ברצונך".

באור שמח (פרק ה הלכה כד) בעקבות הדגשתו של הרמב"ם את חשיבותה של ההנאה כתב לבאר בשיטת הרמב"ם שעיקר הקידושין בהנאה הם שהאשה מקנה עצמה לבעל אך ורק בשביל ההנאה שנהנית מהפרוטה שנתן לה ולכן בקנייני הקידושין צריך שיהיה בנוסף למעשה הקניין הטכני אף ביטוי ממשי להנאה שיכולה האשה ליהנות ממעשה קניין זה ובזה מקנה נפשה לבעלה.

ואף אם דיוקו נראה שנכון הוא נראה שעדין צריך הדבר ביאור מנין למד הרמב"ם דין זה. עוד יש להקשות על דברים אלו מדין קידושין באדם חשוב: מדוע אם לא הזכיר מפורש את ענין ההנאה אינה מקודשת, הרי בין כך ובין כך הגיעה הנאה לידיה!

ד. כי יקה בהנאה

נראה שלצורך הבנת דברי הרמב"ם יש לחזור לשתי הסוגיות בהן התחלנו: דין קידושין בהנאת מלווה ודין קידושין באדם חשוב. בהנאת מלווה הצריך הרמב"ם - כפי שהערנו לעיל בניגוד לשיטת רש"י והריטב"א - שההנאה תהיה דווקא בזמן מתן מעות (אע"פ שודאי יש לה הנאה גם בהארכת זמן שנתן לה בזמן בו היה צריך להיות הפרעון). כיוצא בזה, באדם חשוב הצריך הרמב"ם שיאמר לה מפורשות שמקדשה בהנאה שבאה לה ממנו אע"פ שוודאי נהנית גם כשנתנה לו מתנה והוא לא הדגיש את ההנאה שהגיעה לידיה. רואים אפוא שלא די בכך שהיא נהנית אלא שהאיש צריך להיות פעיל בהנאה זו.

הדבר מודגש במיוחד בהנאת מלווה: אע"פ שיש לה הנאה בהרווחת הזמן וודאי שיש לה הנאה במחילת החוב עצמו, פסק הרמב"ם שאינה מתקדשת בכך שכן "אין כאן דבר קיים ליהנות בו". האשה מקודשת דווקא כאשר "יש לה הנאה מעתה להשתמש במלוה זו עד סוף זמן שקבע". כלומר, כאשר הוא זה שמספק לה את ההנאה היא מקודשת. אולם כאשר היא "רק" נהנית ממנו אינה מקודשת. כך מצאנו גם בדבריו בהלכה יט: "אמר לה הרי את מקודשת לי בשכר שאדבר עליך לשלטון ודיבר עליה לשלטון והניחה השלטון ולא תבעה אינה מקודשת...". שההנאה שבאה לו מדבריו הרי היא כמלוה" וכו'. למרות שיש לה הנאה, אין כאן דבר קיים ליהנות בו כמלווה ולכן אינה מקודשת.

בביאור הדבר נראה לומר, שבמקח וממכר רגיל די בכך שישנו מעבר של ערך ממוני בין המוכר והלוקח ואין זה משנה מי הוא היוזם של המעבר. לעומת זאת, בקידושין למדנו שהבעל צריך להיות הפועל והיוזם (שנאמר "כי יקה" וכדלעיל) ולכן צריכה הנאתה לבוא מידי דווקא. הנאה בדרך כלל אצל הנהנה היא מתקיימת ויכולה אף להתקיים

הנאה אצל הנהנה גם בלא שהתכוון המהנה לגרום לו הנאה, ולהיפך יכול להווצר מצב שהמהנה רוצה לגרום הנאה והמקבל אינו נהנה מדבר זה. וא"כ בקידושין כאשר היא נהנית יש בזה פגם שכביכול אף היא פועלת בקידושין אלו שהרי ברצונה תהנה וברצונה לא תגרם לה הנאה כלל ולכן צריך שתהיה הנאתה תלויה אך ורק בו ושבלעדיו אין משמעות להנאתה ולכן צריך שידגיש בזמן הקידושין שהוא נותן לה הנאה זו ובאמירה זו בא לידי ביטוי העיקרון שהוא הנותן והיא המקבלת. דבר זה בא לידי ביטוי בהנאת מלווה. ודאי שהאשה נהנית בכל הארכת זמן שמסכים להאריך לה, אבל הנאה זו באה לידי ביטוי רק אצלה. אולם בזמן מתן מעות הרי נותן לה את זכות השימוש במעות וזוהי ההנאה שבה הוא מקדשה. בהארכת הזמן הרי מוסיף לה הנאה על המלווה עצמו ובזה מקדשה. הנאה זו באה לו מידי דווקא שכן אין משמעות להנאה זו של זכות השימוש במעות בלי שהוא מאפשר לה להשתמש ובלי שהוא מספק לה את הנאתה.

נראה שבכך ילכאור גם את דין קידושין באדם חשוב ע"פ הרמב"ם. כאשר נתנה היא אע"פ שהוא אמר "הרי את מקודשת לי במנה זה" אינה מקודשת ואע"פ שהתכוונה להתקדש בהנאה שקיבל מתנתה מידיה כיון שהיא הגדירה זאת כקידושין וכהנאה הבאה לו מידי. שאם נתיחס אך ורק לדבריו הרי שניתן להבין שהוא מקדשה במנה שנתנה לו היא ולא בהנאה שנתן לה הוא, וגם אם כוונתה היתה להתקדש בהנאה, זו כבר פרשנות שלה למעשה. וכאשר נצרכים אנו לפרשנותה זה כבר פוגם במעשה שלו שכן צריך לסיוע שלה במעשה. כאשר היא המגדירה את הקידושין יש בעיה של "כי תקח" ואינה מקודשת וכפי שכותב הרמב"ם (בפרק ג הלכה א) "והאיש הוא שאומר דברים שמשמען שקונה אותה לו לאשה והוא שיתן לה הכסף". משמע מדבריו, שהקידושין צריכים להתבצע דווקא על ידיו וצריך שהוא יאמר לה מפורשות שמקדשה בהנאה ואז יוגדר הדבר כקידושין הבאים ממנו אליה וכקידושין שנאמר בהם כי יקח ולא כי תקח.

עוד נראה לומר שזו גם הסיבה שבקידושין מדין ערב ומדין עבד כנעני הדגיש הרמב"ם את ההנאה שאע"פ שיש במקרים אלו פעולה קניינית, צריך להדגיש את ההנאה הבאה ממנו אליה כדי שקידושין אלו יוגדרו כמעשה שלו ולא כמעשה שלה, שכן בשני מקרים אלו אין במעשה הקניין עצמו בכדי להדגיש שהוא הפועל ולא היא. כאשר הוא חוזר ואומר הרי לה "הרי את מקודשת", יש בזה הדגשה שהוא הפועל והוא המקדש ומתקיים בזה דין "כי יקח".

על פי הסבר זה נראה לי לומר בדעת הרמב"ם שהמדד לאדם חשוב הינו מדד ציבורי דווקא ולא מדד פרטי שלה. אם הוא חשוב דווקא לה הרי שההנאה הבאה לו ממנו אליה מוגדרת אך ורק על ידה כהנאה השווה פרוטה וממילא יהיה זה פגם בקידושין: שההנאה נחשבת כהנאה רק בהיותה אצלה ולא כהנאה שרק בידו לספק לה.

